

**DESPRE MINCIUNĂ.
CÂTEVA SURSE CLASICE ALE MORALEI POLITICE
(SOFOCLE, PLATON, MACHIAVELLI).
CAZUL ROMÂNIEI**

Aceasta a fost tema conferinței lui Gabriel Liiceanu, profesor la Facultatea de Filosofie, Universitatea din București și directorul Editurii Humanitas, care a reușit să adune la sediul Colegiului Noua Europă miercuri, 16 februarie 2004 un impresionant public dornic să se bucure de „felul unic și încă neexploatat” al vorbitorului „de a lămuri lucrurile”, după cum remarcă Andrei Pleșu, directorul NEC, profesor la Facultatea de Filosofie și consilier prezidențial, în prezentarea introductivă.

În problema minciunii, primul gând clarificat de filosof este acela că ne aflăm pe teritoriul unei „fraude lingvistice”. Omul, deopotrivă liber și căzut, se mișcă prin limbaj în două direcții opuse: aceea a adevărului și aceea a falsului, ceea ce face ca minciuna să apară drept „moment negativ al libertății”. Răul, crima, corupția sunt posibile prin „escrocarea verbală” care le prevede.

Textele clasice care instaurează acest sens al minciunii sunt piesa *Filoctet* de Sofocle și dialogul platonician *Hippias Minor*. În piesa dramaturgului antic, demonstrează cu eleganță Gabriel Liiceanu, apare pentru prima dată ideea întemeierii politicii pe deturnarea funcției limbajului. Aici, pentru recuperarea lui Filoctet abandonat cu arcul său miraculos (complexare — luptător comparabil cu o bombă atomică ce ar pune capăt abrupt înclăștării), Odiseu se folosește de viclenie, de cuvinte menite să-i „fure” (ἐκλεπτω) mintea eroului. El apelează pentru aceasta la Neoptolem care ripostează violent, în numele moralei clasice, „de primă instanță” pe care o reprezintă ca fiu al lui Ahile. Potrivit acesteia scopul unei acțiuni este Binele, iar mijlocul este fapta realizată prin forță și curaj. În ordinea acestei morale scopul poate fi sacrificat pentru a nu degrada mijlocul; este preferabil să pierzi, decât să câștigi necinstit. Această „ecuație” este întemeiată pe codul onoarei, reînviat în evul mediu la Curtea regelui Arthur.

Potrivit „ecuației lui Odiseu” scopul este tot binele, dar mijlocul este minciuna, dirijată de eficacitatea programatică. Ceea ce o deosebește fundamental de „ecuația lui Ahile” este determinarea mijlocului prin „verb pervertit”, și nu prin faptă.

Această comparație îl îndreptățește pe conferențiar să afirme că „ecuația lui Odiseu” întemeiază morala modernă, sau „morală de a doua instanță”, protagonistul fiind „vestitorul vârstei politice” care ia locul „naivei” lumi himerice.

Hippias Minor, apreciază Gabriel Liiceanu, este „o excursie ludică pe tărâmul paradoxului” în care Socrate va exersa practica sofismului în sens modern. Din acest joc logico-filosofic reiese că mincinosul nu este altceva decât „opusul unui tip deficitar în planul realizării”. El este un competent: cu cât știi mai bine, deci cu cât ar putea spune mai bine adevărul, cu atât poate minți mai bine. Altfel spus, performerul binelui este și performerul răului.

Aceste două forțe cu „valoare fondatoare pentru lumea europeană”, conțin mesajul condensat al *Principelui* machiavellian. După Gabriel Liiceanu, autorul *Principelui* este „un adaptator al gândirii Binelui”.

Machiavelli este primul gânditor modern care revendică lumea pe care o gândește ca ceea ce este, ca lume profană, căzută, în care minciuna este la ea acasă. Până la el lumea se uita într-o oglindă falsă, a eticului intrinsec Cetății și a eticului divin. De această „povară metafizică” a

„Eticii Nicomahice“ aristoteliciene și de aceea teologică a Bisericii pentru care Binele este transcendent, lumea începuse să se scuture, iar Machiavelli arată că trebuie să operăm cu ipocrizia a ceea ce suntem în realitate. El afirmă că răul, care „reglează lucrurile“ în lumea căzută a omului este mai vast și mai productiv decât binele. Dacă „morală de primă instanță“ se cutremura în fața oricărei înșelătorii, „morală de a doua instanță“ (care după Gabriel Liiceanu îl ipostiază retrospectiv, pe Odiseu, drept un „Print“ al Renașterii) acceptă că binele poate fi apărat de rău, tot prin rău. În numele acesteia din urmă (al celor mai puțini care trebuie să moară pentru a supraviețui cât mai mulți) a fost aruncată bomba de la Hiroshima și au invadat americanii Irakul, este de părere Gabriel Liiceanu.

În acest scenariu odiseico-machiavelic există totuși o transcendență a Binelui, alimentată de maxima: „Recurge la rău când Binele trebuie salvat“.

În secolul al XIX-lea „replica autohtonă“ a lui Machiavelli este, după Gabriel Liiceanu, regele Carol I, instaurat într-un moment în care corupția era regula de funcționare a României care începuse să se modernizeze.

În secolul XX, prin experimentul istorico-politic trăit de România după al doilea război mondial „minciuna își pierde sensul său odiseic“, din moment ce „ea nu mai este o sincopă malefică pusă în slujba binelui, ci răul pus în slujba răului“, „temelia întregului sistem“. Fie că au fost „naivi“ (crezând în „dreptatea cauzei“), fie că au fost angajați în eroare până la capăt, fie că erau perfect edificați (cunoscând adevărul și spunând falsul), fie că erau indiferenți, cei care au exprimat imoralitatea în România sau au asistat la întronarea acesteia, s-au confruntat cu patru noutăți ale minciunii în comunism: 1. Minciuna sistematizată ca ideologie, standardizată, șablonizată, „în divorț cu fantezia și creativitatea“; 2. Minciuna impusă ca adevăr prin forță și constrângere, prin teroare; 3. Lipsa de operaționalitate a minciunii în sensul practicii politice funcționale: din moment ce i se ia forța înșelătoare, „minciuna nu mai are haz“, căci toți sunt conștienți de ea; 4. „Caracterul atotcuprinzător al minciunii: de la indicatori economici până la sentimente și artă.

„A doua nenorocire postbelică“ în România este pentru Gabriel Liiceanu „revoluția furată: după „omorârea tiranului“ (în termeni machiavelieni „Principele nefiind un tiran“), fără un proces asemănător celui de la Nürnberg, a fost posibilă „reciclarea răului“: foștii actori sau regizori din umbră au devenit oameni de afaceri și politicieni, iar hoția, căpătuiala și corupția au căpătat „substanță etno-metafizică“. Astfel încât, în lipsa unui „principe“ capabil să regenereze virtutea civică „cetatea“ așteaptă „tiranul“ (sub forma fantasmei lui Vlad Țepeș, de exemplu).

Textul conferinței, „contaminat de angoasa noii tiranii“ după mărturisirea autorului a fost scris în perioada alegerilor din decembrie 2004, dar din păcate nu și-a pierdut actualitatea pentru România.

În comentariile care au urmat, Andrei Pleșu propunea din perspectiva „unei tehnologii și legitimități a minciunii“ o istorie a diplomației la scară mondială. Pentru diplomații actuali, constata directorul NEC, nu numai problema adevărului, dar „problema“ în general este secundară. Interlocutorii sunt puși între paranteze, într-un mecanism în care predominantă este manevra de înșelăciune.

După Andrei Pleșu, în zilele noastre nu există construcție, asumare vie a problematicii politice și sunt foarte rari aceia care reflectează cu adevărat, iar stilul dialogului care nu mai aduce în discuție probleme, reprezintă un pericol al istoriei contemporane. În acest plan creștin, arăta același comentator, există analize subtile despre virtuți care pot fi convertite în viciu (angelismul) dar și viciile pot fi convertite în virtuți: concupiscenta poate deveni poftă de adevăr sau de Dumnezeu, iar mânia poate fi întoarsă pozitiv împotriva minciunii.

Profesorul Mircea Flonta de la Facultatea de Filosofie din București a făcut câteva observații în legătură cu orientarea conceptuală a discursului: dacă potrivit modului de gândire doctrinar minciuna este spunerea intenționată a neadevărului, abordarea lui Gabriel Liiceanu ilustrează modul de gândire circumstanțial, potrivit căruia a minți pentru binele comun este scuzabil. Mircea Flonta i-a invocat pe Kant și pe Hegel pentru care minciuna este în mod fundamental ceva rău. Domnul ambasador al Elveției la București a apreciat nivelul conferinței și a sugerat nevoia de optimism și

de speranță în contextul libertății de expresie a omului care nu poate fi nici bestial, nici angelic până la capăt.

În replică, Gabriel Liiceanu și-a precizat intenția de a fi arătat curajul lui Machiavelli de a privi în față starea colectivă a omului, „în matca faptului de a fi laolaltă al oamenilor“. Din acest punct de vedere, susținea Gabriel Liiceanu, actualul președinte al României, Traian Băsescu a ținut un discurs „pe variantă machiavellică pură“, dar dacă nu își joacă rolul precum „Principele“, ne va acapara complet și ne paște „noua tiranie“.

Deși de acord cu Gabriel Liiceanu, domnul Neagu Djuvara a adus în discuție puritatea unor personalități istorice precum Asoka „principele“ din India sau Ludovic cel Sfânt al Franței. Trebuie să acceptăm și ipoteza unor trepte diferite de puritate intelectuală și morală a conducătorilor, să păstrăm morală ca pe un ideal care trebuie atins pentru că altfel alunecăm pe o pantă periculoasă. Contrar lui Gabriel Liiceanu, Neagu Djuvara consideră că și binele poate fi un mijloc pentru atingerea unui scop pozitiv.

În acest moment Gabriel Liiceanu și-a completat explicațiile cu observații dificultății de a găsi un „Principe“ în sens machiavellian, adică un cetățean bun care să accepte totuși minciuna și răul necesar pentru a salva binele: pentru că de regulă cei buni nu acceptă sub nici o formă să facă rău, iar cei răi nu acceptă să-și pună mijloacele în slujba binelui comun.

Domnul Sorin Alexandrescu a făcut distincția între o morală privată și o morală publică: există bine și rău pentru un anumit grup, iar perspectivismul adevărului schimbă finalitatea problemei, altfel spus, ceea ce era bine pentru ahei, era rău pentru troieni.

Gabriel Liiceanu recunoaște că din perspectiva cititorului actual, troienii sunt la fel de buni, dar între timp istoria a învățat să selecteze valorile de bine și de rău care „stau în picioare pentru toată omenirea“ pe linia iudeo-creștină și a tot ceea ce înseamnă civilizație europeană, astfel încât, de pildă, atunci când americanii „exportă democrația în Irak“ nu impun o tablă de valori unui popor învins, spre deosebire de sovietici care exportau răul în țările învinse.

Domnul Eugen Oișteanu a amintit că există și perspective amurale sau imorale ale minciunii, în afară de cea morală propusă de Gabriel Liiceanu și a exemplificat cu „minciunile instinctive“ nu bune sau rele, pur și simplu existente.

Domnul Eugen Ciocan, pornind de la constatarea obsesiei sincerității propriie lumii actuale (invazia media de mărturisiri, dezvăluiri, documentare), a lansat întrebarea dacă există o specie de sinceritate ca și comportament comunitar care poate contracara minciuna generalizată.

Gabriel Liiceanu a răspuns că „societatea nu poate fi judecată decât de propria-i istorie“.

Seducătoare și în același timp șocante, afirmațiile lui Gabriel Liiceanu despre duhul minciunii întrupat în politic nu îi pot lăsa indiferenți nici pe politicieni, nici pe gânditori politicieni aflați în căutarea duhului adevărului, care ar putea trece de la nivelul legăturii grațioase între concepte, la o alternativă mai bună a istoriei.

Lorena Păvălan Stuparu

MACHIAVELLI, GUICCIARDINI ȘI PROBLEMATICA RAȚIUNII DE STAT

Seria conferințelor lunare organizate de Institutul de Științe Politice și Relații Internaționale al Academiei Române s-a deschis anul acesta în data de 21 ianuarie cu tema *Machiavelli, Guicciardini și problematica rațiunii de stat*, prezentată de prof. univ. Gheorghe Stoica, cercetător în cadrul ISPRI.

Dezbaterea este axată în jurul conceptului de rațiune de stat, utilizat și astăzi, dar care apare pentru prima dată în lucrarea lui Giovanni Botero, intitulată *Della Ragion di Stato libri...* și a cărei primă ediție datează din 1589 (cf. Ion Goian, *De la polis la ontologia politicului*, București, Editura Institutului de Teorie Socială, 2001). Acest autor iezeit propune o noțiune pentru o temă

de interes pentru filosofia politică și pentru oamenii politici, făcând trimitere la două surse care l-au influențat. Pe de o parte Machiavelli, care discută despre exercitarea concretă a puterii și despre legile care guvernează popoarele. Pe de altă parte Tacitus, care descrie felul în care împăratul Tiberiu a cucerit și păstrat puterea.

Botero difuzează și teoretizează conceptul de rațiune de stat, vorbind despre legitimitatea unui regim de excepționalitate în raport cu un ideal al justiției. Semnificația conceptului este legată de scopul conservării puterii, iar axul central care susține mecanismul conservării puterii se regăsește în ceea ce am putea numi prudență politică, sau capacitatea de a controla și de a nu provoca noutatea destabilizatoare decât în cazuri extreme care fac necesar recursul la forță. Aceasta ar fi în esență sa virtutea principelui, pe care se bazează ascultarea supușilor. Superioritatea principelui justifică această supunere, despre care prof. univ. Gh. Stoica afirmă că nu trebuie să fie pasivă. Relația dintre supunere și putere vine din legitimitatea celei din urmă, legitimitate măsurabilă prin raportarea la buna administrare a treburilor publice. Botero lansează acest concept într-o epocă marcată de trecerea de la feudalism la absolutismul regal, care avea nevoie de justificări teoretice pentru exercitarea puterii. Rațiunea de stat a influențat regalitățile, fiind transformată într-o adevărată artă a guvernării.

Prof. univ. Gh. Stoica afirmă că premisele teoretice ale acestui concept se regăsesc la Machiavelli, în *Principele* și în *Discursuri...* — unde se discută despre cucerirea statului, a puterii, dar mai ales despre mijloacele de a păstra puterea — dar și la Francisco Guicciardini, care folosește termenul de „rațiune a statelor”. Pornind de la temele tratate de Machiavelli, există autori care fac trimitere la acesta atunci când este vorba de a stabili o origine a conceptului de rațiune de stat, ceea ce nu este însă exact și corect.

Machiavelli este într-adevăr autorul care întrerupe tradiția scolastică în abordarea fenomenului politic. Separarea moralei și a religiei de politică deschide calea unei analize despre arta de a guverna un stat, despre mijloacele de a cuceri și păstra puterea, demersul teoretic axându-se în jurul conceptului de stat, folosit de acest autor pentru prima oară într-un sens apropiat de cel modern. Conceptul de stat este elementul comun al diferitelor forme în care se manifestă puterea — republica romană, pe care autorul o idealizează, sau principatele —, aceste forme de guvernare succedându-se în conformitate cu un model ciclic, ceea ce îi permite autorului florentin să prezică o nouă epocă de glorie pentru Italia macinată de lupte politice. Interesul pentru instituțiile politice și pentru valoarea și importanța acestora reiese și din faptul că principele este analizat ca exponent al statului.

Spre deosebire de Botero, virtutea principelui este înțeleasă de Machiavelli în sensul unei capacități ieșite din comun de a mobiliza energii în scopul conservării puterii. Această desfășurare neobișnuită de energii care îmbină forța, vicleșugul, persuasiunea este esența artei de a guverna și un instrument al rațiunii de stat. În același timp, la baza unui stat stau legi bune și armate puternice. Originalitatea lui Machiavelli, susține conferențiarul, se află și în analiza comparativă a epocii glorioase a republicii romane așa cum apare în textele lui Titus Livius și a Italiei contemporane. În legătură cu Machiavelli, este adusă critic în discuție linia machiavellianismului, ca tentație de a privilegia și abuza de mijloace în scopul păstrării puterii, și deci de a deforma concepția acestui autor.

Vorbind despre Guicciardini, prof. Stoica pune în evidență că rațiunea de stat are nevoie și de alte justificări, de natură religioasă, morală, umană, scopul conservării puterii politice fiind insuficient pentru a o legitima.

Ion Bulei, director al ISPRI, deschide seria discuțiilor provocate de tema conferinței precizând care ar fi principiile rațiunii de stat: prudența, evitarea exceselor, a inovațiilor inutile, lipsa de încredere, construirea unei anumite imagini a principelui, buna guvernare.

Ion Goian, cercetător al ISPRI, evidențiază că a stabili o continuitate între Machiavelli și Botero este, de fapt, o capcană. Există diferențe de esență între cei doi. Spre exemplu, la Machiavelli cucerirea puterii este legată de principe, în timp ce Botero trebuie înțeles în contextul iezuit de a impune religia catolică prin accesul la puterea politică. Apoi, la Machiavelli statul este o încarnare a principelui, în timp ce Botero face o distincție între stat și individ, fiind vorba de o administrare a puterii.

Dan Dungaciu completează dezbateră subliniind necesitatea de a stabili la care morală ne referim atunci când se afirmă că Machiavelli operează o separare a moralei de politică. În fapt, este vorba de un alt tip de morală, care funcționează prin intermediul unor instituții fără principii și care se justifică prin ea însăși, deci de un alt mod de a face politică. Pe de altă parte, Botero, reprezentant al proiectului iezuit, oferă o altă lectură a istoriei, un fel de divinizare a statului. Botero este, susține Dan Dungaciu, în general împotriva lui Machiavelli, dar nu în totalitate. De asemenea este necesar a defini la care stat ne referim discutând despre rațiunea de stat.

Cercetătorul științific Ion Goian răspunde acestei direcții a discuției precizând că rațiunea de stat este cea care împiedică aplicarea principiului moral autonom. Rațiunea de stat nu poate fi o ideologie universalistă, este justificabilă prin invocarea unei logici excepționale și permite localizarea puterii în stat.

Aristide Cioabă ridică problema relevanței rațiunii de stat în politica internă, dar și a prezenței acestui concept în știința politică, prin paralela cu conceptul bunei guvernări.

Ca o concluzie, conceptul de rațiune de stat trebuie înțeles, așa cum afirma Ion Goian, ținând cont de un sens al istoriei și de evoluția ideii de putere. În zilele noastre utilizarea abuzivă a acestui concept este destinată a justifica un anumit tip de putere sau abuzurile comise, dar este de asemenea substanțial limitată de constituționalism.

Ruxandra Luca

POLITICA LUI TRAIAN BRĂILEANU

La sfârșitul lunii februarie Institutul de Științe Politice și Relații Internaționale al Academiei Române a organizat o dezbatere prilejuită de editarea operei lui Traian Brăileanu în colecția *Etnos* a Editurii Albatros.

Institutul i-a avut ca invitați pe dl Tudor Brăileanu, fiul reputatului sociolog cernăuțean, dna Dimisianu, directoarea editurii, și de asemenea pe dl Constantin Schifirneț, coordonatorul colecției. C. Schifirneț a prezentat concepția sociologică a lui Traian Brăileanu ca fiind întemeiată pe ideea de sistem; în felul acesta coordonatorul colecției a arătat că este îndreptățită o paralelă între gândirea sociologică a lui Tr. Brăileanu și sociologia lui Talcott Parsons. Mai mult decât atât, în mișcarea de idei sociologice contemporane gândirea sociologului cernăuțean apare ca premergătoare viziunii sistemice din sociologia americană.

Prezentând lucrarea *Politica* a lui Tr. Brăileanu, C. Schifirneț a marcat câteva idei importante: plecând de la conceptul de clasă politică, Brăileanu realizează o deconstrucție critică a mecanismelor democrației; politicianismul apare ca produs direct al regimului parlamentar specific democrației; politica, element intrinsec al societății, suferă o transmutație în cazul societății românești într-o direcție politicianistă.

Dintre fenomenele de patologie a sistemelor politice, Brăileanu se mai preocupă în opera sa de analiza corupției, care pare — ne spune C. Schifirneț — strâns legată de „construcția instituțională a României moderne“.

Concluzia prezentării sale, din care nu lipsește o trimitere critică a sociologului cernăuțean la metoda monografică a Școlii de la București, îl înscrie pe Traian Brăileanu în seria sociologiei „teoretice“.

Intervențiile care au urmat au subliniat de asemenea câteva idei importante. Dna Dimisianu s-a referit îndeosebi la etichetarea excesivă a intelectualilor români interbelici ca fiind „fasciști“ și excluderea lor nemeritată, precum și a operei lor din circulație și din dezbateră actuală de idei. Efortul său editorial se încadrează în corectarea acestei viziuni greșite.

Referindu-se la caracterul teoretic al operei lui Tr. Brăileanu, profesorul Marin Diaconu s-a pronunțat în favoarea unei sociologii comparate a ideilor sociologice.

Dan Dungaciu a infirmat ideea izolării în epocă a sociologului Traian Brăileanu, făcând trimitere atât la discipolii acestuia, din rândul cărora a fost amintit Leon Țopa, autor al unei *Sociologii* a comunităților țărănești care nu era străină de preocupările de teoretizare din Școala de la București, dar și la anvergura internațională a grupării din jurul *Însemnărilor sociologice* de la Cernăuți, în paginile căreia semna de pildă un Gaston Richard, președintele în acea perioadă al Asociației Internaționale de Sociologie.

Dr. Ion Goian a arătat că Tr. Brăileanu este un reprezentant important al teoriei politice românești.

Lucrarea *Politica* atestă o cunoaștere profundă a gândirii politice germane, apreciind ca o idee fructuoasă distincția dintre știința politicului și arta politicului, argumentând că știința în prezent induce ideea că fundamentele teoretice ajung pentru a guverna; în spațiul românesc, arta guvernării a constituit în perioada modernă o încercare de structurare ca răspuns la acțiunea disolutivă a unor factori externi. Tr. Brăileanu teoretizează condiția poporului său și a tipului de naționalism rezultat din proiectul de realizare a României Mari.

Călin Câmpean